

Gazdasági struktúránk reformjáról

Megjegyzések Kopátsy Sándor könyvéhez*

Prugberger Tamás

Az utóbbi évek egyre nehezedő kül- és belgazdasági helyzete mind élesebben vetette fel a közgazdaságtudományban az 1968-ban megindított és az 1970-es évek közepén elakadt gazdasági reform továbbfolytatásának, sőt egy annál is radikálisabb új reform elindításának szükségességét [15]. A közgazdaságtudományban Liska Tibor [4], Tardos Márton [29], Antal László [1], Bauer Tamás [5] és új könyvében Kopátsy Sándor vázolta fel a gazdasági, a vállalati struktúra, valamint a gazdaságirányítási rendszer átalakítására vonatkozó legújabb, átfogó megoldási változatokat. Ezekhez sorakozik fel a Sárközy Tamás által javasolt struktúráváltóztat azzal, hogy ő — szakmájánál fogva — a gazdasági struktúra átalakításával kapcsolatos jogintézményrendszer átformálásának javaslatát is kidolgozta ([22], [23], [24]). Jóformán valamennyi javasolt rendszer a szövetkezeti szektort meglehetősen háttérbe szorítva kezeli. Ez vonatkozik Liska Tibor koncepciójára is, jóllehet e rendszer, vagyis a licitációs vállalkozásba vétel a maga tiszta formájában és kíséreltképpen éppen a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben jelent meg [31]. Egyedül Bauer Tamás az, aki a reform során bevezetendő új vállalati rendszerben komoly szerepet szán a szövetkezeteknek olyan formában is, hogy az általa alapított vállalatok egy részét a dolgozó kollektíva szövetkezeti tulajdonába adja ([5] 61—62. l.). Ez az elképzelés a Sárközy Tamás által 1983 nyarán elkészített és az itt megemlített koncepciókat is szintetikusán magába foglaló tanulmánytervben is szerepel. Eszerint az állam az általa alapított vállalatok egy részét mindjárt az alapítás után a dolgozó kollektíva öngazgatási kezelésébe adja, ún. öngazgató (a szövetkezetekkel rokon) vállalatot hozva létre. Ebben az új tanulmánytervben — az összeállító Sárközy Tamás által is bevallottan Bauer Tamás hatására — a szövetkezeti forma mint vállalati modell jelentősen előtérbe került ([25] 81—87. l.). Ugyanakkor helyet kap benne a Tardos Márton- és Kopátsy Sándor-féle állami vállalati tulajdonosi szervezet is. Erénye a tanulmánytervnek, hogy a különböző elképzelések ötvözeteként olyan vállalati modellrendszert vázol fel, amely a vállalatok több típusát kívánja párhuzamosan működtetni, szabad folyást engedve a gazdasági életnek. Az emögött meghúzódó koncepciót azért tartom helyesnek, mert lényegében abból indul ki, hogy több vállalati formának kell helyet kapnia a gazdasági életben, és a gazdasági gyakorlat lesz majd az, amely bizonyítja, hogy melyikre van jobban vagy kevésbé szükség.

Olyan sokszínű vállalati modellt kell tehát kialakítani, és egy minden gazdálkodó szervezeti formára kiterjedő, egységes vállalati törvényben (az 1875. évi kereskedelmi törvényhez hasonlóan) szabályozni, amely az *állami, a szövetkezeti, az állampolgári és a társasági érdekeltségű gazdálkodó szervezeteket egyaránt átfogja*. Egy kritériumot kellene csupán hangsúlyozni, mégpedig azt, hogy az itt felsorolt vállalati formák egyike sem szerezhet jövedelmet munka nélkül, mások kizsákmányolásából.

* Kopátsy Sándor: Hiánycikk: a vállalkozás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.

E vállalati sokszínűséggel bizonyos fokig ellentétben áll Kopátsy Sándor nemrég megjelent könyve, a „Hiánycikk: a vállalkozás”. E mű meggyőző módon mutatja be, milyen torzulásokhoz vezetett a vállalat-összevonást erőltető magyar gazdaságpolitika mind a reform 1968. évi bevezetése előtt, mind pedig a reform 1973–1978 közötti megtorpanásának időszakában. Az állami vállalati és a szövetkezeti szférában több hullámban megvalósított összevonások következtében pedig eltűnt a háttérpári és kiszolgáló tevékenységet megvalósító kis- és középvállalat.

Arra is helytállóan világít rá a szerző, hogy mindez összefüggésben áll a bürokratikusan centralizált direkt ágazati irányítás érdekeivel, mert a gazdaságirányítási szerveknek ily módon kevesebb vállalattal kellett „vesződniük”. Abban is teljesen igaza van Kopátsynak, hogy az ilyen torzulások csak akkor kerülhetők el, ha következetesen szétválasztjuk egymástól a tulajdonosi és az ágazati felügyeletet. Vagyis el kell érni azt, hogy az ágazatirányító szervek tulajdonosi felügyeletet a vállalatok felett ne gyakorolhassanak. Ez *jogilag* a szövetkezetek esetében 1968-tól lényegében meg is valósult, *ténylegesen* azonban az 1970-es években bizonyos fokú visszarendeződés következett be, az ágazati felügyeleti szervek törvényellenes gyakorlatának következtében. A tulajdonosi és az ágazati felügyeleti funkció azonban a szövetkezetek viszonylatában ez időszak alatt is külön maradt, mivel a szövetkezeti tulajdonosi öngazgatás és a szövetkezetek törvényességi és ágazati-gazdasági felügyelete a szövetkezeti törvény és az ágazati (elsősorban a mezőgazdasági) szövetkezeti törvények előírásai folytán 1968-tól, illetőleg 1971-től kezdve egyértelműen elkülönül egymástól. Az előbbi a szövetkezeti öngazgatás és önkormányzat szférájába, míg az utóbbi hatósági jogkörbe tartozik, szemben az állami vállalatok felügyeletével, ahol a kettő anakronisztikusan ma is összeolvad egymással.

Az állami vállalati szférában *ezért is* lehetett az 1970-es években informális eszközökkel hatékonyabban lefékezni az 1968-ban bevezetett reformot, és elindítani a visszarendezést, mint a szövetkezeteknél. Ennek ellenére a szövetkezeteknél is mutatkoztak hasonló tendenciák, de ezek csak a törvény nyílt vagy burkolt megsértésével juthattak érvényre, a törvényességi és az ágazati-szakmai felügyeletnek a tulajdonosi öngazgatás szférájára történő kiterjesztésével.

Az objektív gazdasági törvényszerűségeket sértő, informális módon végrehajtott direkt gazdaságpolitikai és irányítási beavatkozások *mindkét szektort hasonló módon* hátrányosan érintették, és eltorzították működésüket. Ez vonatkozott a két szférát összekötő gazdasági társulásokra is, amelyek esetében a tulajdonosi igazgatás és a hatósági felügyelet ugyancsak szükségszerűen, de jogilag is elismerten szétválik egymástól. Mindezt figyelembe véve Kopátsy Sándor komoly érdeme, hogy egy monográfia keretében rendszerbe gyűjtötte a magyar gazdaságban megjelenő azon negatív jelenségeket, amelyeket részben ő, részben pedig más kutatók különféle tanulmányokban feltártak, és amelyek az 1968 előtti formális, és az 1970-es évek informális direkt gazdaságirányítására vezethetők vissza. Ezek a negatív hatások azonban nemcsak az állami vállalati szférát és az ott folyó gazdálkodást, hanem a szövetkezeti is hátrányosan érintették, amire viszont Kopátsy már nem tér ki kellő részletességgel. Ezért hasznos lehet annak bemutatása, hogy megállapításai mennyire érvényesek a szövetkezeti szférában is.

Kopátsy széles körű nemzetközi összehasonlítás alapján kimutatja, hogy az átlagos szocialista vállalat nagyságrend tekintetében jelentősen meghaladja a fejlett tőkésországok vállalatát. A szocialista országok között is éppen a magyar vállalatok centralizáltsága a legnagyobb, meghaladva nemcsak a bolgár, de a szovjet mutatót is (79–80. l.). Ezt a két országot azért emeljük ki, mert egy 1978. évi — a MÉM Szövetkezetpolitikai Főosztálya által készített — elemzés összehasonlító statisztikai adatsorából is az tűnik ki, hogy az 1970-es évek kampányszerű mgtsz-össze-

vonásai következtében Magyarországon olyan óriás termelőszövetkezeteket is létrehoztak, amelyek meghaladják a szovjet kolhozok nagyságtárgát [33]. (A helyzet paradox jellege még nyilvánvalóbb, ha összehasonlítjuk a két ország területnagyságát.) Bulgáriát pedig azért érdemes kiemelni, mert ott a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek az 1970-es évek elején történt államosítása és az állami gazdaságokkal történt összevonásával létrehozott, megyényi területre kiterjedő szakosított agrár-ipari komplexumok még a magyar mezőgazdasági üzemek méreteit is jóval meghaladják. A nagy területi kiterjedés mindkét országban jelentősen megnövelte az üzemben belüli szállítási és gépmozgatási, valamint igazgatási költségeket is, Bulgáriában pedig — a szakosított termelés miatt — az országon belüli termék-szállítás és -elosztás költségeit is [11]. Helytállóan érzékelteti ezzel összefüggésben Kopátsy azt is, hogy csak a — többi szocialista országhoz viszonyítva jóval kiterjedtebb — háztáji és kisegítő gazdaságok rendszere emeli az átlag fölé a magyar mezőgazdaságot (89. l.). Úgy tűnik, hogy ez is az erősen koncentrált, de mikroméretű nyugat-európai és észak-amerikai mezőgazdasági családi farmrendszer jövője mellett szól, a munka- és a gazdaságszervezés jóval rugalmasabb volta és a *tulajdonosi tudattal* történő gazdálkodás miatt.

A magyar iparban és kereskedelembe bekövetkezett koncentráció Kopátsy által kimutatott káros következményeitől az ipari és a fogyasztási-értékesítő szövetkezeti szféra sem mentesül. Az itt is megvalósított erőszakolt szövetkezet-összevonások és profilisztizálások következtében süllyedt a lakossági szolgáltatások színvonala, és zavarok keletkeztek a szolgáltatások teljesítéséhez szükséges belső anyagellátásban is [19]. Igaza van Kopátsynak abban is, hogy a kisvállalatok hiánya jelentős feszültségeket teremtett hazánkban. A nagyvállalati szféra ugyanis első sorban az univerzális tömegigények kielégítésére alkalmas, míg az élet- és kulturális színvonal emelkedésével mind egyedibbé váló igények kielégítésére csak a kisebb vállalatok képesek. Ezzel hozza összefüggésbe Kopátsy azt is, hogy a vállalati méreteknek a növekedése megállt, és előretörnek a kisvállalati formák. Az európai szocialista államokban viszont (jóllehet szociológiailag szintén hasonló jelenségek tapasztalhatók) a vállalati koncentráció még mindig tart, és a koncentráció elméleti képviselője még mindig erős.

Magyarországon kétségtelenül jelentős előrelépés történt a vállalati centralizáció megállítása és bizonyos decentralizálódás irányában. Erre utal a Kopátsy által is kiemelt háztáji és kisegítő gazdaságok növekvő jelentősége, továbbá az, hogy a termelőszövetkezetek e gazdaságok és a megreformált mezőgazdasági termelői szakcsoportok tekintetében egyre erőteljesebben látnak el beszerző-értékesítő és integrátori szerepet is. Hasonló tevékenység tapasztalható az ipari szövetkezeti ágazatban nemrégiben intézményesített ipari termelői szakcsoportok tekintetében is. A beszerző-értékesítő tevékenységet persze nem ártana kiterjeszteni — a háztájihoz hasonlóan — azokra az ipari szövetkezeti tagokra, akik munkaidő után ipar-engedéllyel háziipari tevékenységet folytatnak. Sőt megfontolandó lenne az is, hogy a jelenlegi ipari szövetkezetek fejlesszenek ki olyan beszerző-értékesítő tevékenységet, amelyhez az önálló kisiparosok sajátos tagsági viszonyonnyal kötődnének. A lényegében a Liska-koncepcióra épülő, vállalati (belső) decentralizációt megvalósító szerződéses üzemeltetési rendszer mind az állami, mind a szövetkezeti kereskedelmi és vendéglátóiparban emelte a gazdálkodás színvonalát, növelte rentabilitását, és javította a fogyasztói igények kielégítését. Hasonló céllal intézményesítette a gazdaságpolitika és a jogalkotás az ipari kisszövetkezeti formát, és könnyítette meg az egyéni ipari és kereskedelmi tevékenység folytatásával kapcsolatos engedélyezési eljárást.

Mindezek ellenére — állapítja meg Kopátsy is — még mindig kevés a kis- és

közepes méretű vállalat, és ennek következtében hiányosságok tapasztalhatók a kis volumenű, esetleg egyedi jellegű lakossági igények kielégítésében.

Az ide vonatkozó felmérések (Kopátsyval egybevágóan) azt mutatják, hogy az újonnan alakult ipari kisszövetkezetek és szakcsoportok, valamint gazdasági munkaközösségek nagy többsége bedolgozó-háttér-ipari tevékenységet folytat nagyvállalatok számára, vagy pedig közületi megrendelésekre dolgozik. Ugyanez jellemzi az egyéni kisiparosi tevékenység jelentékeny hányadát is. Ennélfogva az a kevés kisvállalat és egyéni vállalkozás, amelyek lakossági igények kielégítésére állnak rá, verseny hiányában monopóliumszerűen uralkodnak a piacon. Hasonló a helyzet a nagy- és középvállalati szférában is, ahol — ellentétben az 1968. évi reformelképzelésekkel — szintén a piaci verseny kialakulását lehetetlenné tevő egysátozás rendszer és a még sok vonatkozásban fennálló szerződéses kényszerpálya érvényesül. Találomra adja Kopátsy ezért könyve címéül, hogy „Hiánycikk: a vállalkozás”.

Keresve, hogy ezen miként lehetne segíteni, és milyen módon lehetne ebben az irányban a magyar vállalati és gazdasági struktúrát megreformálni, Kopátsy könyvének tárgyalási sorrendjét követve először a gazdaságirányítás átalakulásának szükségességét kell hangsúlyoznunk. A szerző idevonatkozó tételei egyeznek saját elképzeléseimmel. A vállalati struktúra túlcenzalizálása mindenekelőtt a vállalati szakigazgatás már említett túlközpontosítottóságában keresendő, amely a népgazdaság minden szektorában egy szervezeten belül egyesíti a szakhatósági és az ágazati felügyeleti tevékenységet. Emiatt az ágazati felügyeleten belül nem tud megfelelőképpen kibontakozni a modern indirekt gazdaságirányításban nélkülözhetetlen hatékony szolgáltató, konzultatív és megállapodó közigazgatás. Ez indokolta teszi a hatósági és szakintézményi tevékenység egymástól való elválasztását. Az ágazati szakigazgatás keretében fennálló hatalmi és hatásköri koncentráció másik megnyilvánulása a nem állami vállalati szférában az általános jogi, vagyis a törvényességi felügyelettel, az állami vállalati szférában pedig az ezt is magába foglaló tulajdonosi felügyelettel való összekapcsolás. Kopátsy helytállóan mutat rá, hogy mindenekelőtt ezt az ágazati felügyelettel való összekapcsolódást kell megszüntetni. A szövetkezetek állami felügyeletének kutatása során magam is hasonló következtetésre jutottam el ([17] 152. és köv. l.).

Innentől kezdve azonban eltérnek álláspontjaink. Kopátsy ugyanis a tulajdonosi felügyeleti jogosultságok leválasztását javasolja, s így kizárólag az állami vállalatokra kiterjedő ágazati szakigazgatási koncentráció megszüntetésére ad receptet. Ebben a körben elképzelése szerint létre kellene hozni olyan sajátos — holding jellegű — tulajdonkezelő szerveket, amelyek az állami vállalatok felett tulajdonosi funkciót, vezetőik felett pedig tulajdonosi ellenőrzést gyakorolnának. Miként a tőkes viszonyok között a holdingok részvénytársasági formában működő bankok és vállalati részvények megszerzésével, valamint forgalmazásával (azaz tőkepiaci akciókkal), a részvények birtokában pedig vállalatellenőrzéssel foglalkoznak, úgy a szocialista állami vállalatok részvénytársaságokká történő átalakítása után, azok részvényeit mintegy 10 tulajdonkezelő bank között egyenlően elosztva, e bankok a részvények alapján ugyancsak tulajdonosi ellenőrzési jogokat gyakorolnának az állami vállalatok felett. Ezenkívül az állami vállalatok részvényeit egymás között szabadon forgalmazhatnák, a részvények árfolyama pedig tükrözné a vállalat tőkepiaci értékét, azaz eredményességét. Ebből tudná meg a tulajdonkezelő szervezet, mikor kell mint részvénytulajdonosnak a menedzserrel szemben fellépnie (263. és köv. old.). Így választaná le Kopátsy az állami vállalatoknál az ágazati-szakhatósági felügyeletről a tulajdonosi felügyeletet. Nem ad azonban választ arra, hogy hová helyezi el a vállalatok törvényességi felügyeletét. Ez persze nem is kérhető tőle számon, mivel ezt elsősorban nem a közzgazdászoknak, hanem

a jogászoknak kell megoldaniuk. (Ezért erre a kérdésre tanulmányom végén — Sárközy Tamás javaslatát is figyelembe véve — kísérletek meg feleletet adni.) Ebből a megfontolásból attól is eltekintek, hogy számonkérjem a szerzőtől, miért választja el egymástól az indirekt ágazatfelügyeleti-irányítási, valamint a szakhatósági tevékenységet. (Erre a kérdésre is igyekszem majd válaszolni.)

Sokkal inkább azt vetem a szerző szemére, hogy a jelenlegi tulajdonosi és „kvázi-tulajdonosi” felügyeleti jogokkal összekapcsolt ágazatirányítás és felügyelet reformját az állami vállalati szférára szűkíti le. Igaz, hogy a fejlődés egy későbbi fázisában a tulajdonkezelő szervezetek részvényeit társadalmasítani kívánja úgy, hogy magánszemélyek is részvénytulajdonosokká válhassanak. Ilyen lehetőséget azonban a szocialista tulajdon más szférájában nem vet fel. A szerző a szövetkezeti formát teljesen figyelmen kívül hagyja éppen úgy, mint az öngazgató vállalat más formáit is.

Vegyük először a munkás-öngazgatást. Kopátsy szerint a munkás-öngazgatás legnagyobb gyengéje az, hogy a családnál nagyobb gazdasági egység esetében a dolgozó nem hajlandó jövedelme rovására felhalmozni (224. l.). Ezért a családnál nagyobb közösségekben a tulajdonosi és a dolgozó funkció összevonásával két negatív jelenséggel kell számolni: *a*) „csökken a felhalmozásban való vállalati érdekeltiség”; *b*) „nő a bérkiáramlások következtében az infláció”. Kopátsyt ebben az az *a priori* feltételezése vezeti, hogy csak a tulajdonos hajlandó a vállalati vagyona optimálisan vigyázni, és a saját életszínvonala rovására is befektetni. A gazdaságsszociológiai és pszichológiai vizsgálatok tanúsága szerint azonban a gyakorlatban ez koránt sincs így. A gazdaságtörténet egyértelműen bizonyítja, hogy a szorosabb gazdasági kötelékeken kívül mindig nagy jelentősége volt a baráti és tartós szakmai-üzleti együttműködésekben alapuló kölcsönös bizalomnak és egymásrautaltságnak. Ezért is tudtak eredményesen működni — már a klasszikus kapitalizmus korától kezdve — a nem családi alapon működő cégek, közkereseti társaságok is. Ami pedig a mai fejlett tőkés viszonyokat illeti, rentábilisan működnek az izraeli kibucokon és mosavokon kívül a három-öt családi farmot egyesítő délfrancia mezőgazdasági termelői együttműködések [12], a dél-franciaországi földbérli- és földmunkás-szövetkezetek [13], a fiatalabb generáció által kultivált, gazdaságilag jól működő és ezért egyre jobban kiterjedő japán mezőgazdasági termelőszövetkezetek [28], de ugyanígy a francia ipari termelőszövetkezetek is [30]. Ezen túlmenően az utóbbi évek Franciaországában a tőke rentábilisabb elhelyezése és hasznosítása miatt bekövetkező üzemmegszüntetési kísérleteket oly módon hidalják át, hogy a helyi-területi szocialista önkormányzat támogatásával (kamatmentes vagy kedvezményes kamatozású hosszú lejáratú hitelből) a munkáskalmazotti kollektíva megvásárolja az üzemet, és saját vállalati öngazgatást szervezve termelőszövetkezeti formában üzemelteti azt [32]. Úgy vélem, e tények cáfolatát adják a szerző ama állításának, hogy a szövetkezet mint vállalati forma a modern tőkés gazdaságban idejétmúlt intézmény, és a szocialista gazdasági rendszerben is *csak azért* prosperál, mert az állami vállalati szervezet a központi irányítástól való függősége és a túlcentralizált-túlbürokratizált óriás belső szervezete miatt még rugalmatlanabb, még merevebb (222—230. l.). Azzal persze egyetértek, hogy a nagyméretű vállalat-összevonások a szövetkezetek belső szervezetét is elrontották, elvékonyították azok sajátos szövetkezeti-vállalati tartalmát. Ezért helyre kellene állítani a termelőszövetkezetek sajátos gazdasági demokráciáját és tagsági viszonyon alapuló öngazgatási jellegű vállalati tartalmát, s — ellentétben Kopátsy elképzelésével — ilyen mintára kellene átformálni az állami vállalatok belső szervezetét és öngazgatási rendszerét is.

Ennélfogva helyesnek tartom, ha az állam — Bauer Tamás javaslatával összhangban, a fent említett francia mintához hasonlóan — a munkakollektíva szövet-

kezeti tulajdonába adná azokat a vállalatokat, amelyekről úgy gondolja, hogy azok ily módon jobban hasznosíthatók [15], vagy pedig (Sárközy „kompromisszumos” megoldása szerint) az állam az általa alapított vállalatok közül egyeseket a munkáskollektíva öngazgatási tulajdonába adna (öngazgatású vállalat) [25]. Ezzel ismét visszakérültünk a Kopátsy által perspektívátlannak ítélt munkás-öngazgatáshoz. A már említett francia szövetkezeti munkás-öngazgatási formával szerzett, Karl Zehetner interjú-felméréseiből ismert tapasztalatok nem igazolják azt, amit könyvében Kopátsy kategorikusan állít. Kopátsy szerint ugyanis „...ha a dolgozók nem oszthatják ki a nyereséget maguk között, akkor nem is törekednek annak növelésére”, miért is „...a vállalatok felhalmozási forrásai egyre jobban csökkennek” (225. l.). Szerintem annak belátása, hogy a dolgozók mennyit oszthatnak ki maguk között, és mennyit szükséges a termelés fenntartására és bővítésére (fejlesztésre) — végső soron saját jövőbeli egzisztenciájuk biztosítására — tartálékolniuk, intelligencia kérdése. Karl Zehetner interjúi szerint ezt a megszüntetni szándékolta francia tőkésüzemekből átalakult szövetkezetek dolgozói belátják [17]. Hasonló belátásra jutottak a baksai Ezüstkalász Mgtsz-ben szervezett önelszámoló egységek némelyikének tagjai. Ezek munkakollektívái — alulról jött kezdeményezésre! — a létrehozott jövedelem engedélyezettnél kisebb részének szétosztására és a kötelezőnél nagyobb mértékű tartalékolásra határozták el magukat, tudva, hogy ennek révén a következő évben nagyobb felosztható jövedelemre számíthatnak [18].

Ezzel összefüggésben nem osztom Kopátsynak azt a tételét, hogy „...a dolgozókat nem a vállalati vezetésbe, a nyereség felhasználásába való nagyobb beleszólási jog érdekli elsősorban, hanem a minél nagyobb kereset” (224. l.). Vele ellentétben úgy vélem, hogy Jugoszláviában — a nagyméretű gazdasági gondok ellenére — még mindig azért kisebb a politikai feszültség, mert a munkás-öngazgatásnak levezető hatása van. A jugoszláv gazdasági rendszernek — szerintem — nem a munkás-öngazgatáson nyugvó társult munkaszervezeti struktúra a fő hibája, hanem az, hogy a gazdasági anarchia kiküszöböléséhez egyébként elkerülhetetlenül szükséges, de hiányzó orientáló népgazdasági tervezést [7] (az 1970-es évek magyar gyakorlatához hasonlóan) időszakonként változóan hol helyi-területi, hol informális módon érvényre juttatott központi direkt gazdaságpolitikai és hatósági beavatkozásokkal pótolják. Ily módon nyúlnak bele egyre rendszeresebben a társadalmi és állami szervek a társult munkaszervezetek belső életébe, korlátozva a munkás-öngazgatást [27]. Erre vezethető vissza az is, hogy csak elvileg van meg a társult munka alapszervezetének spontán állampolgári alapítású formája [23]. Ha e forma a gyakorlatban érvényesülne, jelentős mértékben enyhülne az alapszervezetek munkakollektíváinak az új tagok befogadásától való elzárkózására visszavezethető nagyarányú munkanélküliség is [14]. Ezért van szükség olyan gazdaságpolitikára és jogalkotásra, amelyek kedvező feltételeket teremtenek a szövetkezeti formájú vállalatok alapításához. A hazai viszonyok e téren jelentősen előrehaladtak, bár a rugalmasság növelésére még bőven van lehetőség.

Különösen vonatkozik ez a kiszzövetkezetek alapítására. A kiszzövetkezetekre vonatkozó, 1981-ben kiadott 25. sz. minisztertanácsi határozat ugyanis nem teszi lehetővé mezőgazdasági, valamint a beszerző-értékesítési ágazatba tartozó kiszzövetkezetek alakítását.* Pedig a mezőgazdasági beszerző-értékesítő kiszzövetkezeti formának Magyarországon is lenne talaja, az ipari ágazatban pedig a kis-

* A szomszédos Ausztriában az utóbbi években több olyan beszerző-értékesítő és fogyasztási kiszzövetkezet alakult, amelyik Ausztria egy-egy városában vagy kisebb körzetében üzemeltet csekély számú (4–6) boltot. Ezek a boltok iparszerű beavatkozástól és mesterséges kezeléstől mentes természetes és friss mezőgazdasági termékeket vásárolnak fel a velük tagsági viszonyban álló farmergazdaságoktól, s ezt az árut árusítják a boltok körzetéhez tartozó lakosságnak. A közzétett adatok szerint működésük felfelé ívelő [26].

szövetkezetek elősegíthetnék a kisiparosok anyagellátását és termékeik értékesítését is. A „hobby”-kertek, valamint a mellékfoglalkozásként üzemeltetett kisgazdaságok folyamatos munkaszervezését ugyancsak jelentősen segíthetnék olyan kis mezőgazdasági termelőszövetkezetek, amelyek keretében kisszámú gazda koordinálná a soron következő munkafázisok szakosított elvégzését. Kíváncsok tehát az e téren jelenleg fennálló korlátok mielőbbi megszüntetése.

Visszatérve ezek után Kopátsy koncepciójához, a most tárgyaltak ismeretében sem vetem el az általa javasolt önálló tulajdonosi szervezeti (holding-) rendszert, de állást foglalok annak *abszolutizálása* ellen. Tagadom, hogy a tulajdonosi és a gazdálkodó-üzemeltető funkció egybekapcsoltsága családi méreteken túl nem volna lehetséges. Szerintem lehetséges ez az egybehangoltság a rokon-családi kereteket túllépő munkaskollektívák vagy más, azonos egyéni érdekeken alapuló gazdasági kollektívák esetében is. Ezekben a kollektíva egész tagsága képes közvetlenül gyakorolni a tulajdonosi jogokat, és átlátni a vállalat működését, azaz közvetlenül belefolylni a vállalat belső igazgatásába. Ez azon nagyszövetkezetek esetében, amelyeket már csak küldöttgyűléssel lehet működtetni, kétségtelenül nem megy, mint ahogy az állami nagyvállalatok esetében sem. Az előbbi körben — mindenekelőtt a nagy mezőgazdasági termelőszövetkezetekben — úgy lehetne pozitív módon összekapcsolni a tagi (tulajdonosi) és az üzemeltetői (munkavállalói) funkciókat, hogy előmozdítjuk a nagyszövetkezetek egységeinek szétválását önálló szövetkezetekké, vagy pedig a nagyszövetkezeti keretek megtartása mellett olyan belső önelszámoló egységeket alakítunk ki, amelyekben az egyes munkakollektívák szinte teljes gazdasági és önkormányzati-önigazgatási önállóságot kapnak ([18] 62—81.l.). Egy ilyen rendszerben az egyes önelszámoló egységek — a társult munka alapszervezeteihez hasonlóan — teljes jogkörű rendelkezői, „kvázi-tulajdonosai” volnának az általuk kezelt vagyonnak, és a maguk választotta kollektív és egyéni öngazdál-tási (szövetkezeti) szervekkel kapcsolódnának a társult munkaszervezetekhez hasonló felépítésű szövetkezetekhez.

Ilyen körülmények között a szövetkezet fokozatosan átalakulhatna a tevékenységét, a vállalkozást saját tagjaival szervező intézménnyé. Ez már másvalami lenne, mint a nagy közös munkaszervezeteket fenntartó hagyományos szövetkezeti forma, ahol a szövetkezet és az üzem összeolvad egymással.* Ezen túlmenően az egyéni, családi „kvázi” tulajdonosi-vállalkozói érzületet is össze lehet kapcsolni a „munkásfunkcióval” mind a szövetkezet vagy vállalat teljes önkormányzatú „önelszámoló egységén” belül, mind pedig a kisszövetkezeten, kisvállalaton, de még egy nagyobb szövetkezeten-vállalaton belül is. Ezt igazolják azok a tapasztalatok, amelyeket a mezőgazdasági termelőszövetkezeteken belül az egyéni-családi részesműveléssel, a háztájiba nevelésre történő áttérítéssel, az önelszámolási rendszernek egyes munkaeszközökre, illetve azok kezelőire való lebontásával, valamint egyes munkaeszközöknek versenytárgyalásos egyéni-kiscsoporti vállalkozásba adásával, szerződéses üzemeltetésével szereztek. (Lásd a szentesi Felszabadulás Mgtsz kísérletét, boltok, vendéglők szerződésbe adását stb.)

Az itt vázolt „megoldáscsokor” egyaránt alkalmazható az állami és a szövetkezeti szektorba tartozó ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi vállalatoknál. Emellett a Kopátsy által javasolt önálló tulajdonkezelő szervezeti (holding-) rendszer és a munkás-tagsági öngazdáltság nem zárják ki egymást. Ez egyfelől azt is jelenti, hogy az állami vállalatok holdingok alá történő szervezése esetében is — Kopátsyval szemben — egyenesen szükségesnek tartom a szövetkezetekéhez hasonló vállalati öngazdáltság és gazdasági demokrácia intézményrendszerének kialakítását. Nem értek ugyanis egyet azzal a felfogással, hogy a tulajdonosi, a menedzseri és a munkásérdekek különválasztása a helyes út. Ez olyan neolibera-

* Hasonló szemlélet Zsarnóczai Sándornál is jelentkezik.

lista ízü felfogás, amelyen ma már a fejlett tőkés gazdasági rendszer is túllépett. Eklatáns példa erre a nyugat-európai vállalati alkotmányokon nyugvó üzemi munkatanács-rendszer, továbbá a munkáltatók és a munkavállalók együttes döntésének rendszere [15], amelyet még a szövetkezeti szférában is meghonosítottak [6]. Ebben a vonatkozásban Kopátsy a holdingrendszer kidolgozása ellenére sem haladja túl a jelenlegi állami vállalati szerkezetet, amelyben a munkáltató és a munkavállaló pozíciója a munkaszerződésben tükröződve szigorúan kettéválik egymástól. E vonatkozásban sokkal progresszívebbnek érzem Eörsi Gyula [8], Sárközy Tamás [23] és Hegedüs István [9] koncepciórendszerét, mely a jelenlegi szerződéses munkaviszonyt a termelőszövetkezeti tagsági munkaviszonyhoz hasonló státuszviszonnyá kívánja átalakítani, a jelenlegi „autonóm” struktúrájú munkajog kollektíva-joggá változtatása mellett.

Miként az állami vállalatok esetében egymással ötvözhetőnek tartom a holdingot és a gazdasági demokráciát, hasonló kombinációra látok lehetőséget a szövetkezeti szférában is. Ennek azonban előfeltétele volna a szövetkezeti szakirodalomban már javasolt szövetkezeti bankrendszer kialakítása, amely szövetkezeti értékpapírok kezelésével és forgalmazásával, valamint a Kotz László által javasolt szövetkezeti alapítvány fenntartásával is foglalkozhatna ([2], [16]). Ahogyan állami alapítású vállalat „részvényeit” is eladhatná az állami tulajdont kezelő szervezet szövetkezetnek vagy a szövetkezeti bankoknak (amelyek ezek alapján állami vállalati részlegeket is alakíthatnának át szövetkezetekké), szövetkezet is alakulhatna át állami vállalattá. Ez egyszer s mindenkorra elejét venné szövetkezetek (nemcsak a környező szocialista államokban, hanem az 1970-es évek közepén hazánkban is tapasztalt) „kényszerállamosításának”, mely elsősorban veszteséges szövetkezetek egyes részlegeinek állami vállalatokhoz (gazdaságokhoz) történt csatlakozásában mutatkozott meg.

Korábban már említettem, hogy az új szocialista gazdasági alkotmányban ([10] 4. 1.) és az egységes vállalati alaptörvényben — a régi kereskedelmi szabályozáshoz hasonlóan — lehetőséget kellene biztosítani minden megoldási variáció számára. Jelenleg ugyanis a szocialista gazdaság megújításának kísérleti szakaszában vagyunk. Ezért minden nem kizsákmányoló jellegű gazdasági megoldás kipróbálása érdekes lehet. Ezen az alapon ítélem pozitívnak a Sárközy Tamás által — többek s a saját elgondolása alapján — összeállított javaslatokban szereplő sokszínű vállalattipológiát ([25] III. rész. 4. fejezet), amit még talán tovább is lehetne gazdagítani. Egy olyan variáció is elképzelhető volna, hogy mint népgazdaságilag kiemelt jelentőségű vállalat, az állami vállalati vagyont kezelő tulajdonosi szervezetek (holdingok) állhatnának közvetlenül kormányzati irányítás alatt. Mindez összefüggésben állna a tételejogilag biztosítandó vállalattipológia sokszínűségével, amelyet — hogy a holdingrendszer valóban működni tudjon — össze kellene kapcsolni a jegybank-, és a hitelbanktevékenység következetes szétválasztásával is [1].

Ismét visszakanyarodva a hatósági és a gazdálkodási teendők szétválasztásához, foglalkozni kell azzal is, ami a jogásztól kérhető számon, és amelyre nem Kopátsynak, hanem nekünk kell választ adnunk. Az állami vállalatok jogi felügyeletét a tulajdonosi felügyeletről leválasztva, a szövetkezetek és a gazdasági társulások jogi felügyeletéhez hasonlóan kellene megoldani. Az állami, a szövetkezeti és a gazdasági társulási felügyeletet is ki kellene vonni az ágazati szakigazgatási szervezet hatásköréből, és a megyei tanács általános jogi felügyeleti osztályának hatáskörébe kellene adni. Ennek az osztálynak legyen csak joga — bármely vállalattal szemben — bírságolást is magában foglaló szankciók alkalmazására, nemcsak a jogi törvényességi felügyelet, hanem a szakhatósági felügyelet keretében is. Az ágazati szakigazgatási szervek feladata egyfelől a felügyeletük alá tartozó szolgáltató-közigazgatási intézményhálózat (minőségvizsgáló intézetek, állategészségügyi intézetek, növényvédő, agrokémiai stb. állomások) munkájának koordinálása,

valamint a vállalatok feletti szakhatósági felügyelet ellátása lenne. Joghátrányt, azaz szankciót tartalmazó határozatot azonban a felügyelt vállalattal szemben nem hozhatnának, csak feljelentési joguk lenne, és csak a törvényességi-jogi felügyeletet gyakorló területi szerv hozhatna szankcionáló határozatot. Úgy gondolom, ezzel választadtunk a másik problémára is, amelynek célja az ágazati-szakmai szolgáltató közigazgatás és az ágazati szakhatósági tevékenység szétválasztása.

Befejezésül: teljesen egyetértek Kopátsyval abban, hogy melyek a magyar gazdaság bürokratikus és nehézkes jellegét előidéző tényezők. A mezőgazdasági termelőszövetkezeteket is még mindig sújtja a termékfelvásárló vállalatok *de facto* monopolhelyezete, a minden lényegesebb termékre (például vetőmag, szaporítóanyag) még a jog által is biztosított szerződéses kényszerpálya, valamint a közvetlen exportjognak a termelőktől való megtagadása [21]. A termelő önálló exportjoga nélkül a külkereskedelmi vállalatok eleve monopolhelyezetben vannak, és ez — mint minden monopólium — torzító hatású. Ártorzító hatású még a piaci viszonyokkal nem, vagy nem kellő mértékben számoló hatósági ármegállapítás, a monopolhelyezetben lévő vállalatok belső igazgatási többletköltségeinek az előállítási árakba való beállítása stb. is (97. és köv. l.). Igaza van Kopátsynak abban is, hogy a jelenlegi nyereségadózási rendszer segíti a rossz vállalatokat, mivel „... onnan visz el, ahová vinni kellene, és oda ad kedvezményt, ahonnan el kellene venni”. Helyesen állítja ezzel szembe „A termelési tényezőket, illetve a nettó termelési értéket sújtó adókat, amelyek a jót és a rosszat egyformán terhelik” (31. és köv. l.). Egy ilyen adórendszer eszköze lehetne az egészséges vállalati szelekciónak. Ez is a lineáris jövedelemadózási rendszer bevezetése mellett szólna, amely mellett a kincstár, de a vállalat is megtalálja a maga számítását, és ezért ösztönző jelleggel képes hatni [20]. A gazdasági szabályozórendszeren belül még az átlagbér-színvonal emelésére kivetett progresszív munkabéradó, valamint a szövetkezeti tagsági viszonyra is kötelező, központilag megállapított munkadíjtáblázat fékezik leginkább a munka tulajdonosi funkciókhoz közelítő, belső önelszámolási rendszerének kialakulását. Teljesen egyetértek a Kopátsy által igényelt szabad munkaerőpiac bevezetésével is. Én azonban még annyira sem félnék a szabad bérkiáramlás inflációs veszélytől, mint ő. Egyetértek Kopátsy menedzser-piacról szóló fejtegetéseivel is. Szükségtelen a vezetőkkal szembeni politikai kritériumokat adminisztratív eszközökkel érvényesíteni, mert azok maguktól is érvényre jutnak. Kopátsy ide vonatkozó — teljesen helytálló — érveit még megtoldom azzal, hogy a szövetkezetek esetében törvényben biztosított önkormányzati jogosultságokat sért a megyei tanács elnökének azon — ágazati miniszteri rendeletekkel biztosított — joga, mely szerint a tagság által választott elnök hivatalba lépése az ő jóváhagyásától függ ([5] 576—579. l.).

Hivatkozások

- [1] Antal László: Gondolatok a mechanizmusreform továbbfejlesztéséről. Gazdaság, 1982. 3. sz.
- [2] Bak József: A szövetkezetek belső ellenőrzésének rendszere. A szövetkezeti reform jogi kérdései. Tanulmánykötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.
- [3] Bak József: A szövetkezeti demokrácia néhány jelenlegi problémája. Jogtudományi Közlemények, 1979. 9. sz.
- [4] Bársony Jenő: Liska Tibor koncepciója, a szocialista vállalkozás (Ismertető és kritika). Valóság, 1981. 12. sz.
- [5] Bauer Tamás: A második gazdasági reform és a tulajdonviszonyok. Az OT Gazdaságirányítási Osztályának megbízásából készült tanulmány. 1982.
- [6] Blomeyer, W.: Die Genossenschaft als mitbestimmtes Unternehmen. Hat der Genossenschaftsgedanke noch eine Chance? Zeitschrift für des gesamte Genossenschaftswesen. 1976. 1. sz.
- [7] Eörsi Gyula: Összehasonlító polgári jog. Akadémiai Kiadó, 1975.
- [8] Eörsi Gyula: Gazdaság — jog — jogrendszertagozódás. Akadémiai Kiadó, 1977.

- [9] *Hegedűs István*: A dolgozó kollektíva és jogi szabályozásának koncepciója. Jogtudományi Közlemények, 1977. 7. sz.
- [10] *Kálmán György*: A magyar gazdaságirányítás joga. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.
- [11] *Komló László*: Hogyan iparosodik mezőgazdaságunk? Kézirat, 1983.
- [12] *Köbke, F.*: Rechtliche Aspekte der landwirtschaftlichen Kooperation. Agrarrecht, 1975. 12. sz.
- [13] *Palmieri Pedrini, E.*: Das Produktionsgenossenschaftswesen in Italien, dargestellt am Beispiel bestimmter Landarbeitergenossenschaften. Zeitschrift für das gesamte Genossenschaftswesen, 1976. 1. sz.
- [14] *Popovics Béla*: A jugoszláviai öngazgatásról. Jogtudományi Közlemények, 1983. 9. sz.
- [15] *Prugberger Tamás*: A dolgozó kollektíva részvételének lehetőségei a vállalatvezetési jogok gyakorlásában (különös tekintettel az NSZK-ban kialakult jogi megoldások elemzésére). A „Szocialista vállalat” kutatási főirány keretében készült tanulmány. 1976.
- [16] *Prugberger Tamás*: A „nem termelői” típusú szövetkezetek állami felügyeletének jelenlegi tapasztalatai és problémái. Szövetkezeti Kutató Intézet. Közlemények. 151. sz. 1980.;
- [17] *Prugberger Tamás*: A szövetkezetek állami felügyelete és annak vizsgálatából leszűrhető főbb szövetkezeti és gazdaságirányítási jogi problémák. Szövetkezeti Kutató Intézet. Közlemények, 162. sz. 1981.
- [18] *Prugberger Tamás*: A szövetkezetek üzemszervezeti egységeinek önállósodását és kapcsolatkiépítést jogi rendjét megvalósító jogi eszközök. Szövetkezeti Kutató Intézet. Közlemények. 169. sz. 1982.
- [19] *Prugberger Tamás*: A korszerű szövetkezetgazdasági tevékenységnek megfelelő jogi szabályozás és önkormányzati rendezés kérdéséhez. A „Szocialista vállalat” kutatási főirány keretében készült tanulmány. 1982.
- [20] *Prugberger Tamás*: A magyar agrárjogi szabályozás jellege és kritikai elemzése. Kézirat. Szövetkezeti Kutató Intézet. 1982.
- [21] *Prugberger Tamás—Zsolt András*: A vetőmagtermesztés és -forgalmazás, valamint a növényvédelem állami befolyásolásának arányai. Állam és Igazgatás, 1983. 8. sz.
- [22] *Sárközy Tamás*: Gazdaságirányítás és a vállalatok. Kossuth Kiadó, 1979.
- [23] *Sárközy Tamás*: A szocialista vállalatelmélet jogtudományi alapjaihoz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981.
- [24] *Sárközy Tamás*: A népgazdaság intézményrendszerének távlati fejlesztése, különös tekintettel a központi gazdaságirányítás szervezetére. Közgazdasági Szemle, 1981. 1. sz.
- [25] *Sárközy Tamás*: Javaslat a társadalmi tulajdonban álló vagyont kezelő szervezet fejlesztésére az 1980-as évek közepén. Kézirat, 1983.
- [26] *Scheer, G.*: Das Modell einer Bergbauern-Verbraucher-Genossenschaft in Österreich: Die BERSTA. Referat für das Sozialministerium. Bécs, 1983.
- [27] *Soós Károly Attila*: Gazdasági reformok bevezetése és részleges visszavonása: a jugoszláv példa. Kézirat. 1981.
- [28] *Stanek, I.*: Landwirtschaft in Ost und West. Umler Verlag, Stuttgart, 1973.
- [29] *Tardos Márton*: Program a gazdaságirányítási és szervezeti rendszer fejlesztésére. Közgazdasági Szemle, 1982. 6. sz.
- [30] *Tellér Gyula*: A munkásszövetkezés másfél évszázada Franciaországban. Szövetkezeti Kutató Intézet. Évkönyv, 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.
- [31] *Varga György*: A kisvállalatok alapítása és működése. Figyelő, 1980. július. 2.
- [32] *Zehetner, F.*: Eine Genossenschaft expandiert selbstverwaltene Betriebe in Frankreich. Mitbestimmung. 1981. 1—4. sz.
- [33] Jelentés az mgtsz-ek egyesülési folyamatairól. Kézirat. MÉM Szövetkezeti Főosztály, 1980.
- [34] A 15 éves gazdaságirányítási reform továbbfejlesztéséről. Társadalmi Szemle, 1983. 2. sz.
- [35] *Kotz László*: Szövetkezeti társaság — szövetkezeti alapítvány. Közgazdasági Szemle, 1983. 1. sz.